

4-боб. ҚАЙТА ТИКЛАНАДИГАН ЭНЕРГЕТИКАНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИ РАҒБАТЛАНТИРИШ ВА ҚҮЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ БҮЙИЧА ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ

Қайта тикланадиган энергетика технологияларни жорий этиш ва улардан фойдаланишиңни яна-да кенгайтириш учун бутун дүнёда янги технологияларни ривожлантириш мақсадида амалга оширилаётган саъй-ҳаракатлар каби, давлат томонидан қўллаб-қувватланиши ҳамда тегишли равишида рағбатлантирилиши лозим.

Қайта тикланадиган энергетика технологиялари соҳасида илғор мамлакатларда сўнгги 30 йил давомида қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантиришнинг қуидаги турлари қўлланилди:

- махсусдастурларванамуний лойиҳаларни амалга ошириш, қайта тикланадиган энергетика ускуналарини харид қилиш учун имтиёзли ссудалар бериш, инвестицияларни истеъмолчиларга қисман қайтариш;
- қайта тикланадиган энергетика учун ускуналар ажратишни тезлаштириш;
- солиқ тўлашдан озод этиш, солиқ ставкаларини камайтириш, CO₂ эмиссияси ҳисобга олинган ҳолда ёқиғининг қазиб олинидиган турлари ёки ёқиғининг қазиб олинидиган турларидан фойдаланиш орқали ишлаб чиқарилган электр энергияси учун солиқ белгилаш;
- қайта тикланадиган энергияга инвестиция ажратиш;
- қайта тикланадиган энергия манбалари ёрдамида ишлайдиган қурилмаларнинг энергия тизимидан фойдаланиш шартларини тартибга солувчи қонунни қабул қилиш;
- қайта тикланадиган энергия манбаларидан ишлаб чиқариладиган электр энергиясини сотиб олиш учун махсус кафолатланган тарифларни, шунингдек, энергия тармоқларининг ушбу электр энергиясини харид қилиш мажбуриятларини белгилаш;
- энергия билан таъминлайдиган ташкилотлар элекстр энергияси балансида қайта тикланадиган энергия манбаларидан ишлаб чиқариладиган электр энергиясининг доимий улушкини аниқлаш;
- қайта тикланадиган энергия қийматини па-

сайтириш борасида амалга ошириладиган илмий-тадқиқот ва лойиҳа-конструкторлик ишларини молиялаш;

- фаолияти қайта тикланадиган энергия манбаларини тарғиб қилишга йўналтирилган давлат ва бошқа муассасаларни ташкил этиш.

Муайян механизмдан фойдаланиш қайта тикланадиган энергетикага жалб қилинадиган сармоя мақсади ва турига қараб белгиланади. Қўллаб-қувватлашнинг самарали схемалари ва рағбатлантириш механизмларини тўртта асосий тоифага ажратиш мумкин:

- қайта тикланадиган энергетикани ривожлантириш мақсадларига тегишли равища жавоб бера оладиган “мустақил энергия ишлаб чиқарувчилар”ни (МЭЧ) (давлат тузилмалари ва энергия билан таъминлайдиган ташкилотлар таркибига кирмайдиган сармоядорлар) қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш механизми.
- энергия билан таъминлайдиган ташкилотлар ва давлат тузилмалари учун қайта тикланадиган энергетикани ривожлантириши рағбатлантириш механизмлари.
- хусусий сармояларни жалб қилиш механизмлари.
- унчалик катта бўлмаган кооперативлар учун қайта тикланадиган энергетикани ривожлантиришга сармояларни жалб қилиш механизмлари.

Сўнгги пайтда қайта тикланадиган энергетикага сармояларни жалб қилишни рағбатлантириш учун Киото протоколи доирасида Соғ ривожланиш механизмларидан фойдаланиш имкони пайдо бўлди (4.1 - қўшимча). Бироқ бу механизм қайта тикланадиган энергетика технологияларини лойиҳа бўйича тўлиқ молиялашни таъминлаш имконини бермайди. Чунки буҳона газларининг камайтирилган чиқиндиларини сотишдан тушган “углерод” даромадлар миқдори унча кўп эмас ва инвестиция харажатларининг атиги бир қисмини қоплаши мумкин (аксарият ҳолларда бу умумий харажатларнинг 10-15 фоизини ташкил этади).

4.1-қўшимча

Киото протоколини Соф ривожланиш механизми – қайта тикланадиган энергетика учун янги имкониятлар

Дунё миқёсида об-ҳавонинг исиб кетиши кўпинча Ер шари атмосферасида антропоген манбаи энергетика ҳисобланган буғона газларининг қуюқлашуви билан боғлик.

1992 йилда қабул қилинган БМТнинг Иқлим ўзгариши олдини олиш тўғрисидаги Муваққат конвенцияси атмосферада буғона газлари қуюқлашувини сайёрамиз иқлимига хавфли антропоген таъсир қилмайдиган даражада барқарорлаштиришга эришишни ўз олдига якуний мақсад қилиб қўйган. 1993 йил Ўзбекистон ҳам ушбу конвенцияга қўшилган.

Муваққат конвенцияни ратификация қилган томонлар ушбу мақсадга эришиш учун буғона газлари чиқиндиларини камайтириш бўйича чоралар кўриши ёки бунга ўз имконияти доирасида кўмаклашиши шарт.

Ўзбекистон буғона газлари чиқиндиларини камайтириш бўйича аниқ кўрсатгичларда ўз ифодасини топган мажбуриятларга эга бўлмаса-да, БМТ Муваққат конвенцияси мақсадларига эришишга йўналтирилган тегишли сиёсатни амалга ошироқда. Шу мақсадда буғона газлари чиқиндилари ва оқимларини ҳисобга олиш ишлари амалга оширилди, Ўзбекистон Республикасининг иқлим ўзгаришининг олдини олиш бўйича биринчи миллий ҳисботи тайёрланди, иқлим ўзгариши муаммолари, жумладан соф технологияларни тақдим этиш бўйича қатор халқаро лойиҳалар амалга оширилди.

БМТнинг Иқлим ўзгаришининг олдини олиш тўғрисидаги Муваққат конвенциясига оид 1997 йилда қабул қилинган Киото протоколи кўплаб ривожланган мамлакатлар зиммасига (протоколга 1-илова) уларнинг буғона газлари чиқиндиларини камайтириш бўйича аниқ мажбуриятлар юклиди. Бу мамлакатлар 2008 йилдан бошлаб, 2012 йилга ча буғона газлари чиқиндилари умумий миқдорини 1990 йилдагига нисбатан камида 5 фоизга камайтириши шарт.

Ривожланган мамлакатларнинг буғона газлари эмиссияларини камайтиришга доир мажбуриятларни бажариш учун иқтисодий шароитлар яратиш, бу мамлакатларда чиқинди чиқаришнинг ўсишини тўхтатиш жараёнини рағбатлантириш учун Киото протоколида маҳсус бозор механизми – Соф ривожланиш механизми (СРМ) кўзда тутилган. Бу механизм ривожланган мамлакатларга ривожланаётган ва иқтисодиёти ўтиш даврини бошдан кечираётган давлатларда буғона газлари эмиссиясини камайтириш бўйича технологик лойиҳаларни амалга ошириш ва камайтирилган иссиқлик газлари ҳажмини харид қилиш имконини беради.

Ўзбекистон Киото протоколига мувофиқ Соф ривожланиш механизмида иштирок этиш ҳуқуқига эга. Бу эса мамлакат иқтисодиётига қўшимча хорижий сармоялар - буғона газларининг камайтирилган чиқиндиларини сотишдан тушган «углерод» даромадини жалб қилиш имконини беради. Ушбу маблағлар экологик тоза технологияларни, шу жумладан, қайта тикланадиган энергетика технологияларини жорий этишга йўналтирилади.

Соф ривожланиш механизми лойиҳаларида иштирок этиш учун куйидагилар асосий ва бажарилиши лозим бўлган шартлар ҳисобланади:

- Киото протоколини ратификация қилиш;
- СРМ бўйича Тайинланган миллий органни ташкил этиш;
- СРМ лойиҳаларида ихтиёрий иштирок этиш.

Ўзбекистон Киото протоколини 1999 йилда ратификация қилди ва айни пайтда амалга оширилаётган протокол қоидаларини амалга оширишга доир институционал ва ҳуқуқий меъёrlарни ишлаб чиқиш жараёнини яқунлаш республика корхоналарининг СРМнинг булғуси лойиҳаларида самарали иштирок этишини таъминлаш имконини беради.

4.1. Мустақил энергия ишлаб чиқарувчилар

Саноат ва қишлоқ хўжалик корхоналари ёки истеъмолчилар кооперативлари стандарт мустақил энергия ишлаб чиқарувчилар, яъни МЭЧ-инвесторлар бўлиши мумкин. Ўзбекистонда “Ўзсув-энерго” бирлашмаси мустақил энергия ишлаб чиқарувчи ҳисобланади.

Шуни эътиборга олиш керакки, мустақил энергия ишлаб чиқарувчилар томонидан қайта тикланадиган энергетикага сарфланаётган сармояларни рағбатлантириш механизmlаридан мустақил энергия ишлаб чиқарувчиларга электр энергияси бозорига бирон-бир шаклда кириши имконини

берадиган қонуний бошқарувсиз фойдаланиб бўлмайди. Мустақил энергия ишлаб чиқарувчилар ва қайта тикланадиган энергетиканинг қуидаги келтириладиган рағбатлантириш механизmlаридан фойдаланишда керак бўладиган технологиялари учун қулай шароит яратиш ушбу йўналишдаги дастлабки қадам бўлиши шарт.

Халқаро эътирофга сазовор бўлган ва кўпина давлатларда мустақил энергия ишлаб чиқарувчиларнинг қайта тикланадиган энергетика бозорига киришини рағбатлантирган иккита стратегик механизм мавжуд. Бу энергия билан

таъминлайдиган ташкилотлар зиммасига қайта тикланадиган энергия манбалари томонидан ишлаб чиқарилган электр энергияни сотиб олиш ва тендер тизимидан (танлов асосида энг яхши нархни таклиф этиш) фойдаланишни юклайди-

ган қонунлардир. Ушбу механизмларни қўллаш самарадорлигига улардан бошқа рағбатлар (иккиламчи) билан биргалиқда фойдаланиш орқали эришиш мумкин.

Энергия билан таъминлайдиган ташкилотлар зиммасига қайта тикланадиган энергия манбалари томонидан ишлаб чиқарилган электр энергиясини сотиб олиш мажбуриятини юклайдиган қонунлар

Энергия билан таъминлайдиган ташкилотлар зиммасига қайта тикланадиган энергия манбалари томонидан ишлаб чиқарилган электр энергиясини сотиб олишни юклайдиган қонунлар Европада, айниқса, Дания, Германия ва Испанияда самарали қўлланилмоқда. Шамол энергетикаси учун Хитойдаги тарифларнинг бугунги кундаги тузилмаси энергия билан таъминлайдиган ташкилотлар зиммасига шамол генераторлари ёрдамида ишлаб чиқарилган электр энергиясини сотиб олишни юклайдиган қонун шаклида ўз ифодасини топган.

Данияда шамол энергияси ёрдамида ишлаб чиқариладиган электр энергияси учун махсус сотиб олиш тарифи электр энергия чакана баҳосининг 85 фоизи миқдорида аввалдан белгиланган. Бу тариф тегишли сиёsat ва маблағ ажратиш, солиқ тўловлар бўйича рағбатлантириш, кам харжли молиялаш ва илмий-тадқиқот ишларини молиялашни ўз ичига оладиган стратегия томонидан қўллаб-қувватланган ҳамда асосланган. Бу эса шамол энергетикаси ҳажмининг сезиларли равища ошишига олиб келди ва Данияни дунёда шамол технологияларини ривожлантириш ҳамда ишлаб чиқариш бўйича йирик саноат марказига айлантириди. Кейинги йилларда харид қилишнинг ушбу тизимиға ўзгартишлар киритилди ва айни пайтда шамол энергетикаси ёрдамида ишлаб чиқарилган электр энергияси учун белгиланган нарх “яшил электр энергия”, яъни экологик тоза технологиялардан фойдаланган ҳолда ишлаб чиқариладиган электр энергияси учун устама пул қўшилган бозор қийматига боғланган.

1990-2000 йилларда Германияда қабул қилинган ва энергия билан таъминлайдиган ташкилотлар зиммасига қайта тикланадиган энергия манбалари томонидан ишлаб чиқарилган электр энергиясини харид қилишни юклайдиган қонун бажарилиши шарт бўлган мажбуриятларни ўз ичига олади. Яъни, шамол, қўёш энергияси, гидроресурслар ва биомасса ёрдамида ишлаб чиқарилган электр энергияси учун майший истеъмолчилар фойдаланадиган электр энергияси чакана нархининг 90 фоизи миқдорида ҳақ тўланиши лозим. Сўнгра ушбу қонун янги ва янада мураккаб, аммо нарх белгилашнинг жозибадор услубига мувофиқ қайта қўриб чиқилди ҳамда янгиланди. Янги қонун 2000 йилнинг 1 апрелидан кучга кирди (4.1- жадвал).

Электр билан таъминлайдиган ташкилотлар ўтган йиллар мобайнида бир неча марта қўриб чиқилган ушбу қонун ҳужжатига кўп бор норозилик билдирганига қарамай, Германияда мазкур қонун туфайли дунёда энг катта шамол ва қўёш энергетикаси бозори шаклланди. Шамол генераторлари ва қўёш қурилмаларини ишлаб чиқариш учун муайян ишлаб чиқариш базасининг ташкил этилиши бунинг учун асос бўлди.

Айни пайтда Испанияда белгиланган қувватга эришаётган шамол генераторларининг жадал кўпайиб бораёттани кузатилмоқда. Бу эса маълум даражада 1994 йилда шамол энергияси ёрдамида ишлаб чиқариладиган электр энергияси учун рағбатлантирувчи махсус харид тарифининг жорий этилгани натижаси ҳисобланади. Бу шамол энергетика ускунасини ишлаб чиқариш учун саноат базасини ташкил этишга кўмаклашди ва Испанияга нафақат ички бозор эҳтиёжини таъминлаш, балки бундай ускунани экспорт қилишда муҳим ўрин эгаллаш имконини берди (4.2-жадвал).

Масалан, Gamesa Eolica компанияси турбиналарининг катта қисмини Хитойга сотмоқда. Умуман, испаниялик ишлаб чиқарувчилар АҚШ, Португалия, Франция, Италия, Хиндистон, Австралия, Япония, Куба ва Хитойда ўз ваколатхоналарига эга.

Икки омил – ҚЭМ ёрдамида ишлаб чиқариладиган электр энергия учун устама нарх ва йирик компаниялар сармояларини жалб қилиш мамлакатда ва бутун дунёда шамол энергетикасини ривожлантиришга улкан ҳисса бўлиб қўшилмоқда.

Тарихга назар ташлайдиган бўлсак, Испания буюк Сервантес ва унинг қаҳрамони Дон Кихот Ламанчонинг шамол тегирмонларига қарши “кураши” ватани ҳисобланади. Аммо, у бугун мутлақо бошқа маъно касб этган, яъни XXI асрда шамол энергетикаси ривожланишига қарши “курашиш” шарт эмас.

Қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланган ҳолда энергия ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлашга йўналтирилган сиёsatни муваффақиятли амалга оширишда ушбу сиёsat сармоядорларга бу соҳада кафолатларни режали асосда таъминлаши муҳимdir. 15-20 йил вақтга

4.1-жадвал

Германия. Қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланган ҳолда ишлаб чиқарилган электр энергияси учун харид тарифлари

Қайта тикланадиган энергия манбалари	Йиллар бўйича маълумот, евроцент/кВт соат ^a			
	1991	1994	1997	2000 март
Шамол/куёш ^b	8,49	8,66	8,77	8,3
Биомасса (<5 МВт)	7,08	7,21	7,80	7,32
Гидроэнергия, оқова қувурлар ва ахлатхона газлари (<500 кВт)				
Гидроэнергия, оқова қувурлар ва ахлатхона газлари (500-500 кВт)	6,13	6,25	6,33	5,95
<i>2000 йилги Қайта тикланадиган энергия тўғрисидаги қонун доирасида</i>				
Қайта тикланадиган энергия манбалари	Кувват (МВт), евроцент/кВт соат ^a			
	0-0,5	0,5-5	5-20	>20
Шамол ^d	6,2-9,1	6,2-9,1	6,2-9,1	6,2-9,1
Биомасса	10,2	9,2	8,7	-
Фотоэлектр ^e	50,6	50,6	-	-
Геотермал энергия	8,9	8,9	8,9	-
Гидроэнергия	7,7	6,6	-	-
Ахлатхона газлари	7,7	6,6	-	-
Кон газлари	7,7	6,6	6,6	6,6
Оқова қувурлар газлари	7,7	6,6	-	-

а. Евро жорий этилгунига қадар 1,96 дойчмарка/Евро миқдорида алмашиш курсидан фойдаланилган.
 б. 1998 йилдан бошлаб, қўёш энергияси ёрдамида ишлаб чиқариладиган электр энергияси учун харид қилиш тарифлари 50,6 Евро цент/кВт соатни ташкил этган.
 с. Харид тарифининг йиллик пасайиши. 2002 йилдан бошлаб (фоиз ҳисобида).
 д. Шамол энергетикаси фойдаланилганда харид тарифлари унинг жойлашувига мувофиқ белгиланган.
 е. 350 МВт қувватга эришилган йилдан кейин ўрнатилган ФЭТлар харид тарифларига нисбатан қонуний эмас.

Манба: IWR (1999); Schleich, et al. (2001) and Schaeffer (2001)

4.2-жадвал

Испанияда шамол энергетикаси

2005 йил охиридаги умумий қувват, МВт	9500
2011 йил учун режалаштирилаётган умумий қувват, МВт	20000
2003-2004 йилларда ўсиш суръати, %	33
Миллий энергия таъминотидаги улуш, %	6,5
Таъминланаётган майший истеъмолчиларнинг эквивалент сони, млн.	4 ортиқ
2004 йилда шамол энергетикаси соҳасида фаолият юритган компаниялар сони	400 гача
2004 йилда шамол энергетикасида умумий иш ўринлари сони	30000
2011 йилга режалаштирилаётган иш ўринлари сони	60000

Манба: Синтия Грабер. Испанияда шамол энергетикаси

узоқ муддатли шартномалар тақдим этиш, сармоядорларни кафолатли хариорлар ва қулай рентабеллик даражасини таъминлайдиган кафолатли нархлар билан таъминлаш қайта тикланадиган энергетикага киритиладиган сармояларга бўладиган хавфни камайтиради. Қайта тикланадиган энергетика технологияларининг айрим турларини ривожлантиришни рағбатлантириш учун электр энергия ишлаб чиқариш учун қайта тикланадиган энергетиканинг фойдаланилаётган технологияси тури билан боғлиқ маҳсус тўловнинг мавжудлиги мухим аҳамият касб этади. Бу қайта тикланадиган энергия манбаларидан электр энергиясини ишлаб чиқариш учун универсал тўлов миқдоридан кўра, қайта тикланадиган энергетика ёрдамида электр энергияси билан кенг кўламда таъминлашга эришиш ва технологияларни бирга ишлатиш учун қулай шарт-шароит яратади. Бу борада қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланган ҳолда энергия ишлаб

Тендер сиёсати

Тендер сиёсати хукумат назорати остида амалга ошириладиган, қайта тикланадиган энергия ишлаб чиқарувчилардан электр энергиясини сотиб олиш учун узоқ муддатли шартномалар доирасида режалаштирилган мақсадга эришишга қаратилган рақобат жараёнининг амалдаги ифодасидир. Тендер сиёсати қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланган ҳолда ишлаб чиқариладиган электр энергияси учун маҳсус харид тарифининг бир тури хисобланади. Унинг асосий хусусияти шундаки, маҳсулот нархи ва ушбу соҳада амалга ошириш учун таклиф этилаётган лойиҳалар энг яхши техник ҳамда молиявий таклифни (рақобат савдолари) тақдим этиш бўйича рақобат жараёни давомида танлаб олинади. Энергия билан таъминлайдиган ташкилотлар зиммасига қайта тикланадиган энергия манбалари томонидан ишлаб чиқарилган электр энергиясини харид қилишни юклайдиган қонунлар сингари тендер сиёсати ҳам қайта тикланадиган энергетиканинг маълум бир қурилмаси томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотни маълум бир давр учун маҳсус нархларда сотиб олишни кафолатлади.

Бу икки механизм ўртасидаги тафовут шундаки, нархлар қандай тарзда белгиланиши ва қайта тикланадиган энергия ишлаб чиқарувчиларнинг қайслари энергия ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этиши мумкинлигидан иборат. Энергия билан таъминлайдиган ташкилотлар зиммасига қайта тикланадиган энергия манбалари томонидан ишлаб чиқарилган электр энергиясини харид қилишни юклайдиган қонунлар доирасида нарх белгиланади ва ҳар қандай қонуний қурилмада ишлаб чиқарилган қайта тикланадиган энергияни шу нархда сотиб олиш кафолати

чиқарувчиларни қўллаб-куватлашга қаратилган стратегия имкони борича оддий бўлиши ва маъмурий харажатлар пастлигини таъминлаши мухимдир. Бундан ташқари, ушбу стратегия бозорни эгаллаши ва харажатлар самарадорлигини таъминлаши учун мослашувчан бўлиши даркор. Негаки, бундай тадрижий ривожланиш нархларнинг аста-секин пасайишига олиб келади.

Қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланадиган энергия ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-куватлаши сиёсатининг бошқа сиёсий ва стратегик ечимлар, масалан, қайта тикланадиган энергетика технологияларини ишлаб чиқариш саноатини янада самарали ривожлантириши учун барқарор мухит яратиб берадиган имтиёзли солиқ тартиби билан биргаликда узоқ муддатли режалаштириши жараёнига қўшилиши у эришажак муввафқиятларининг мухим омилларидан бири ҳисобланади [24].

таъминланади. Тендер сиёсати доирасида энг яхши нархни таклиф этишини таъминлайдиган лойиҳаларни танлаб олиш мақсадида нархларни рақобат асосида таклиф этиш механизмидан фойдаланилади.

Бундай лойиҳалар билан улар томонидан ишлаб чиқариладиган электр энергияси ҳажмини сотиб олиш учун шартномалар тузилади. Қайта тикланадиган энергия ишлаб чиқарувчилар нархларни рақобат асосида таклиф этиш жараёни орқали қайта тикланадиган энергия ишлаб чиқариш учун ишлаб чиқариш қувватларини барпо этиш бўйича ўз таклифларини киритади ва бундай электр энергиясини ишлаб чиқаришни ташкил этишга нисбатан ўзлари учун маъқул нархни белгилайди.

Қайта тикланадиган энергетика бўйича энг рақобатбардош нархларни таъминлаши мумкин бўлган лойиҳалар ҳам шу тариқа танлаб олинади. Танланган лойиҳаларга улар ишлаб чиқараётган электр энергиясининг жами ҳажмини сотиб олиш кафолати берилади.

Энергия билан таъминлайдиган ташкилотлар зиммасига қайта тикланадиган энергия манбалари томонидан ишлаб чиқариладиган электр энергиясини харид қилишни юклайдиган қонунга келсақ, электр энергиясини сотиб олишнинг бундай кафолатли шартномаси инвестор учун таваккалчилик даражасини камайтиришга ёрдам беради ҳамда бундай лойиҳани ишончли молиялашни таъминлайди. Қайта тикланадиган энергия ёрдамида ишлаб чиқарилган электр энергиясини энергия билан таъминлайдиган ташкилотлар мажбурий сотиб олишига доир қонунда фойда-

ланилган ёндашув сингари электр энергиянинг сотиб олинадиган ҳажми рақобат асосида таклиф этиладиган нархларга боғлиқ бўлиши мумкин (яъни, рақобат асосидаги таклиф доирасида тақдим этиладиган нархлар қанчалик паст бўлса, электр энергиясини сотиб олиш ҳажми шунчалик кўп бўлади). Шу билан бирга, бундай сиёсат электр энергиясини харид қилишнинг мажбурий ҳажмини рақобат асосида таклиф этилган мақбул нархларда сотиб олиш билан биргаликда ҳам қўлланилиши мумкин.

Тендер сиёсатининг вақт ўтиши билан қайта тикланадиган энергия ишлаб чиқариш учун харажатларни камайтириш қобилияти унинг энг катта устунлиги ҳисобланади. Британия тизимида (4.2-қўшимча) беш йил мобайнида давом этган рақобат 1 кВт соат энергия учун нархларни 0,18 дан 0,045 АҚШ долларигача тушириш имконини берди. Нархларни бу даражада муваффақиятли камайтиришга эришиш учун ушбу стратегик механизмни ресурсларни режалаштириш масаласига, шунингдек, бошқарув услублари комп-

лексига интеграциялашуви таъминлаш муҳим аҳамиятта эга.

Шундай бўлса-да, тендер сиёсатининг айрим камчиликлари ҳам бор. Нархларни камайтириш борасидағи қизғин рақобат, биринчи навбатда, иирик қайта тикланадиган энергия ишлаб чиқарувчилар ва етказиб берувчилар учун қулай шароит яратмоқда. Негаки, ушбу компаниялар иш кўламининг кенглиги ва тўплаган тажрибаси туфайли харажатларни камайтириши ва шу тариқа рақобат асосидаги таклифлари доирасида анча паст нархларни таклиф этиши мумкин. Дания, Испания ва Германия сингари мамлакатларда тендер сиёсати қайта тикланадиган энергетика ускуналари ҳамда технологияларни маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг янги инфратузилмасини ривожлантиришга энергия билан таъминлайдиган ташкилотлар зиммасига қайта тикланадиган энергия манбалари томонидан ишлаб чиқариладиган электр энергиясини харид қилишни юклайдиган қонунлар каби рағбатлантирувчи таъсирга эга эмас.

4.2-қўшимча

БУОК БРИТАНИЯ

Тендер сиёсатини қўллаш тажрибаси

Тендер сиёсати муваффақиятли қўлланиб келинаётган Буюк Британияда 1990-1999 йилларда қайта тикланадиган энергетика соҳасида рақобат мұхитини ривожлантиришга доир бешта қарор қабул қилинди. Бу қарорлар бутун мамлакатни электр энергияси билан таъминлаш умумий ҳажмининг тахминан 3 физикини ташкил этадиган қайта тикланадиган энергетиканинг 1500 МВт күвватга эга қурилмаларни ишга тушириш учун ишлаб чиқилган. Ҳукумат тегишли равишда реконструкция қилинган ўн иккита ҳудудий электр компанияси зиммасига танловдан ўтган лойиҳалар доирасида ишлаб чиқарилган жами электр энергиясини сотиб олишини юклиди. Қарорларнинг биринчи пакети амалга жорий этилгач, ушбу сиёсат муайян технологик шароитларда рақобат асосида шартномаларни белгилаш борасида бир неча марта ўзгарди. Шу тариқа шамол энергетикаси бўйича лойиҳалар қайта тикланадиган энергетиканинг айнан мана шу кичик тармоғи – биомасса энергиясидан фойдаланиш бўйича лойиҳаларга қараганда рақобатбардош бўлмаган шамол энергиясидан фойдаланадиган тармоғи ичида рақобатбардош бўлди. Кам маблағ сарфлаб, энергия бирлигини ишлаб чиқаришни таъминлайдиган лойиҳалар билан шартномалар тузиладиган бўлди. Турли технологик талаблар бўйича амалга оширилаётган бундай стратегия доирасида фойдаланиладиган маҳсус ёндашув энергетика ресурсларини табақалаштиришга қаратилган қатор чора-тадбирларни амалга ошириш имконини берди.

Иккиламчи механизмлар

Юқорида қайд этилганидек, стратегик механизмлар билан бир қаторда мустақил энергия ишлаб чиқарувчиларнинг қайта тикланадиган энергетика бозорига киришига ёрдам берадиган иккиламчи механизмлардан ҳам фойдаланимояқда. Одатда бундай иккиламчи механизмлар юқорида қайд этиб ўтилган иккита стратегик механизм самарадорлигини оширади. Чунки бу иккита механизм қайта тикланадиган энергетикага сармоя жалб қилиш учун етарли даражада кучга эга эмас.

Инвестиция рағбатлари

Инвестиция рағбатлари қайта тикланадиган энергетика технологияларини ривожлантиришга маблағ сарфлашни ва сармоядорлар таваккалчилиги даражасини камайтиришга йўналтирилган. Рағбатлар капитал грантлар ва ёки ҳукумат таваккалчиликни ўз зиммасига олиб, фоизли қарз берганда учинчи томоннинг маблағ билан таъминлаши бўйича шартномалар шаклида амалга оширилади. Молиявий ёрдам қайта тикланадиган энергетика ускуналари ва технология-

ларини ишлаб чиқарувчилар, шунингдек, қайта тикланадиган энергия ишлаб чиқарувчиларни рағбатлантириш, ушбу технологияларни таком-миллаштириш ҳамда нархларни пасайтириш учун босқичма-босқич тақсимланиши лозим.

Солиқ чоралари

Жаҳон тажрибасида инвестициявий солиқ кредитлари, мулк солиғи ва импорт божи ҳамда кўшимча қиймат солиғидан озод этиш турли лойиҳалар доирасида қайта тикланадиган энергетика объектларини қуришни рағбатлантиришда

ёрдам бериши мумкин. Қайта тикланадиган энергия ишлаб чиқарувчиларга даромад солиғи бўйича имтиёзлар (бошланғич даврда солиқка тортишдан озод этиш) берилиши мумкин. Қайта тикланадиган энергетикага сармоя киритадиган компаниялар учун солиқ рағбатларини тақдим этиш орқали қайта тикланадиган энергетикани ишлаб чиқарувчи қувватларга капитал жалб қилишга ёрдам берадиган жадаллаштирилган амортизация бошқа бир рағбатлантирувчи солиқ чораси ҳисобланади. Жадаллаштирилган амортизация уч ёки беш йилгача мўлжалланган муддатли босқичларга бўлиниши лозим [24].

4.2. Таъминловчи ташкилотлар ва давлат тузилмалари

Энергия билан таъминлайдиган ташкилотлар зиммасига қайта тикланадиган энергия учун стандартлар портфелидан фойдаланишига доир мажбуриятларни юклаш энергия билан таъминлайдиган ташкилотлар ва ҳукумат тузилмалари орқали қайта тикланадиган энергетикани ривожлантиришни жадаллаштириш учун асосий стра-

тегик механизм ҳисобланади. Мазкур механизм қайта тикланадиган энергетикага энергия билан таъминлайдиган асосий ташкилотлар (Ўзбекистонда бу ташкилот “Ўзбекэнерго” давлат акционерлик компанияси) фаолиятини жалб этиш орқали ушбу соҳага маблағ сарфлашни тезлаштириш учун самаралидир [24].

Қайта тикланадиган энергетика учун стандартлар портфели

Қайтатикланадиган энергия учун стандартлар портфели ҳам энергия билан таъминлайдиган ташкилотлар зиммасига қайта тикланадиган энергия манбалари томонидан ишлаб чиқариладиган электр энергиясини харид қилишни юклайдиган қонунлар сингари ҳукумат томонидан қайта тикланадиган энергия бозорини ташкил этиш учун фойдаланиладиган стратегик механизмни ифода этади. Бироқ энергия билан таъминлайдиган ташкилотлар зиммасига қайта тикланадиган энергия манбалари томонидан ишлаб чиқариладиган электр энергиясини харид қилишни юклайдиган қонундан фарқли ўлароқ, қайта тикланадиган энергия учун стандартлар портфели миқдорий омилларга асосланган стратегиядан иборат. Бундай ёндашув доирасида таъминловчи ташкилотларнинг маълум бир давр учун энергия балансига киритилиши лозим бўлган қайта тикланадиган энергиянинг мақсадли ҳажмлари аниқланади. Қайта тикланадиган энергия учун стандартлар портфели қайта тикланадиган энергияни харид қилиш учун жавобгарларни, шунингдек, мажбуриятларни бажармаганлик учун жарима санкцияларини ҳам белгилайди. Айни пайтда амалга оширилаётган қайта тикланадиган энергия учун стандартлар портфели стратегиясини ривожлантириш йўналишлари нарх белгилашга етарлича таъсир қўрсатмаяпти ва нарх даражасини белгилаш масаласи бозор зиммасида қолмоқда.

Қайта тикланадиган энергия учун стандартлар портфели механизми доирасида барча энергия

билан таъминловчи ташкилотлар ёки чакана энергия етказиб берувчилар зиммасига қайта тикланадиган энергиянинг маълум миқдорини мажбурий сотиб олиш бўйича ҳукумат талаблари юкланди. Бундай стратегик воситадан бошқа механизмлар, масалан, давлат жамғармалари билан биргаликда фойдаланиш мумкин. Қайта тикланадиган энергия учун стандартлар портфели қайта тикланадиган энергияни ривожлантиришни қўллаб-кувватлашнинг оммавий шаклига айланмоқда. Айни пайтда бир қанча ривожланаётган давлатлар қайта тикланадиган энергия учун стандартлар портфелини рағбатлантириш ва электр энергияси тармоғида рақобатчилик бозор тизимини жорий этиш учун қайта тикланадиган энергия манбалари ёрдамида ишлаб чиқариладиган электр энергияси учун ўзларининг маҳсус харид қилиш тарифларини босқичма-босқич татбиқ этиш масаласини кўриб чиқмоқда.

Қайта тикланадиган энергетиканинг янги технологияларини жадал ривожлантириш мақсадида қайта тикланадиган энергия учун стандартлар портфелидан фойдаланиш муваффақиятини таъминлайдиган бир нечта амалий омиллар мавжуд. Қайта тикланадиган энергия учун стандартлар портфелини ташкил этувчи асосий жиҳатлар қайта тикланадиган энергетиканинг тегишли мақсадли даражалари ва узоқ муддат ишлаши ҳамда вақт ўтиши билан қўпайтирилиши режалаштирилаётган технологияларини ўз ичига ола-

ди. Шунингдек, бу жиҳатлар жарима санкцияларининг тегиши даражаларидан фойдаланишда белгиланган талабларга сўзсиз ва самарали мажбурий риоя қилиш, мақсадли ишлаб чиқарувчи қувватларни ҳам қамраб олади. Кредитни қайтара оладиган харидорларнинг мавжудлиги ҳам муҳим омил хисобланади. Бу эса узоқ муддатли шартномалар тузиш ва қайта тикланадиган энергияга маблағ сарфлашни таъминлаш имконини беради. Қайта тикланадиган энергия ишлаб чиқариш ҳуқуқига эга манбаларни таъминлашга қаратилган сертификатлаш тизимиға асосланган савдо платформасини ташкил этиш барча томонларга ўзларининг мақсадли мажбуриятларини бажариш, шунингдек, тегиши маъмурий сарф-харажатларни камайтиришга ёрдам беради [24].

Мажбурият юклаш механизми кўпинча етказиб берувчи ёки тақсимловчи компаниялар ва корхоналарга нисбатан қўлланилади. Бу услугуб агар энергия етказиб бериш билан шуғулланадиган компанияга нисбатан қўлланилса, катта фойда келтириши мумкин. Бу қайта тикланадиган энергетика технологияларини жорий этиш бўйича қўшимча харажатларни истеъмолчиларнинг барча тоифалари ўртасида тақсимлаш, бунинг натижасида эса аҳолига молиявий юкни камайтириш имконини беради. Қайта тикланадиган энергияни етказиб берувчи компаниялар учун энергия бирлигига қўшимча қиймат, ҳаттоқи, электр энергияси учун нархлар паст бўлган давлатларда ҳам кўп эмас. Масалан, Дания қайта тикланадиган энергияни ўз энергия балансига муваффақиятли киритди ва сарф-харажатларни барча турдаги истеъмолчилар ўртасида давлат сервис мажбуриятлари шаклида тақсимлади ҳамда шу тариқа электр энергетика тармоғининг атроф-муҳитни яхшилаш бўйича харажатларининг бир қисмини истеъмолчилар зиммасига юклиди.

Бунда қайта тикланадиган энергия ресурслари чекланган ҳудудлар қайта тикланадиган энергия ресурслари кўп бўлган ҳудудларга қараганда энергия учун юқори нарх тўлаши керак. Бироқ бу қайта тикланадиган энергетика тармоғи ишлашининг мониторингини анча осон амалга ошириш ва таъминлаш, энергияни тақсимловчи кўплаб корхоналар ишлашини мониторинг қилишдан

кўра, битта етказиб берувчи энергетика компаниясининг ўз мажбуриятларини бажаришини назорат қилиш анча осонроқ.

Ҳукумат, таъминловчи ташкилотлар ва саноат корхоналари ўртасидағи ихтиёрий шартномалардан фойдаланиш қайта тикланадиган энергия учун стандартлар портфелини амалга оширишнинг яна бир самарали услугуга айланиши мумкин. Ихтиёрий шартномаларнинг афзаллиги шундаки, мажбурий қонунчилик базасига зарурат йўқлиги туфайли уларни осон амалга ошириш, шунингдек, манфаатдор ташкилотларни тегиши стратегияни шакллантириш жараёнига жалб қилиш мумкин. Бу эса, ўз навбатида, таъминловчи ташкилотлар ва саноат корхоналарига ушбу жараёнга таъсир ўтказиш ҳамда рағбатларни кўриб чиқиш ва тасдиқлаш имконини беради. Ихтиёрий дастурдан фойдаланиш Дания ва Техасда (АҚШ) муваффақиятли амалга оширилди. Ҳукуматнинг қабул қилинган мажбуриятлар ихтиёрий бажарилиши бўйича даъватни қўллаб-қувватлагани ушбу тажрибанинг муҳим жиҳатига айланди. Бироқ ҳукумат агарда бундай шартномалар ихтиёрий бажарилмаса, мажбурий қонунчилик базасини жорий этиш ҳуқуқини ўзида сақлаб қолди.

80-йилларнинг охирида Данияда ҳукумат ва электр энергияси билан таъминлайдиган миллий ташкилотлар ўртасида шартнома тузиленган эди. Бундан кўзланган асосий мақсад шамол энергиясидан фойдаланиш кўлламини анча кенгайтириш ва мамлакат энергетика тизимида когенерация станцияларини кенг миқёсда жорий этишдан иборат эди. Бундан ташқари Даниянинг шамол қурилмаларини ишлаб чиқарувчи компаниялари бозордаги қудратли иштирокчиларни шамол генераторларини сотиб олиш ва уларни ўрнатишига жалб қилиш йўли билан ўз маҳсулотлари (масалан, генераторлар, парраклар ва ҳоказо) сифатига қўйиладиган талабларга қатъий амал қилишни таъминлашга мажбур эди.

Мажбурият юклашдан фойдаланиш қўпхолларда стратегик нуқтаи назардан ўзига жалб қила олади. Негаки, бу барча тоифадаги истеъмолчилар томонидан қўшимча харажатларни тўланиши сабабли маблағ ажратишни талаб қилмайди [24].

4.3. Ҳусусий сармоядорлар

Кўйида кўриб чиқиладиган механизм маиший истеъмолчилар ва тиҷорат тармоғи учун қуёш сув иситтич тизимларидан фойдаланишини рағбатлантиришда қўлланиши мумкин. Бу маълум даражада ҳукумат томонидан бошқарилади ва ишлаб чиқарувчилар учун бундай технологияларни харид қилиш орқали қулай

шароит яратиш таъминланади. Бу борадаги ишлар эса инвестиция рағбатлари ва солиқ чоралари каби иккиласиши рағбатлардан фойдаланиш туфайли кучайтирилиши мумкин бўлган инвертирланган (илфор) тарифлар тизимидан фойдаланиш орқали амалга оширилиши мумкин.

Электр энергияси учун инвертиранган (прогрессив) тарифлар

Одатда электр энергиясini истеъмол қилиш аҳоли шахсий даромадининг кўпайиши билан биргалиқда ошади (4.3-кўшимча). Инвертиранган тарифлар тизими бундай тенденцияни камайтириш мақсадида жорий этилиши мумкин. Чунки электр энергияси учун нарх шу тариқа босқичма-босқич тақсимланганки, энергия истеъмол қилиш даражасининг ошиши билан энергия бирлиги нархи ошади. Бундай ёндашув асосини ташкил этадиган назария шундан иборатки, истеъмол қилинган энергия учун тўлов уни ишлаб чиқариш харажатларини ҳам акс этириши лозим. Бунда ишлаб чиқарилган энергиянинг катта қисмини оладиган истеъмолчи унга етказиб берилган энергия учун харажатларнинг катта қисмини ҳам ўз зиммасига олиши керак. Шунингдек, қувват учун тўловлар истеъмолчилар фойдаланган электр энергияси учун ҳақ тўлашни камайтириш мақсадида тизимли қувватларга бўлган эҳтиёжни қисқартиришга қаратилган мурдаги рағбатларни ўз ичига олиши даркор. Бу даромади кам истеъмолчиларнинг электр энергияси учун пул тўлаш қобилиятига мувофиқ амалга оширилиши шарт. Одатда энг паст инвертиранган тариф амалдаги оддий тарифдан ҳам паст миқдорда белгиланади, кейин энергия истеъмо-

ли ошишига қараб аста-секин кўпаяди.

Инвертиранган тарифлар аҳолининг кам таъминланган гуруҳларини энергия учун нарх ошишидан химоя қиласи. Аҳолининг юқори даромадга эга гуруҳлари эса кўшимча истеъмол қилинган энергиянинг ҳар бирлиги учун маълум миқдорда устама ҳақ тўлайди. Бундай тариф аҳолининг кам таъминланган гуруҳларининг энергия таъминотидан фойдаланишини чеклаб қўймаслик мақсадида қуёш сув иситтичларидан фойдаланишини рағбатлантириш учун белгиланиши мумкин. Шундай бўлса-да, одатда бундай ёндашув инвестиция рағбатлари ва солиқ чоралари билан бирлаштирилади. Маъмурий меъёрлар ва қоидалар тураг жой секторида янги бинолар қуриш билан шуғулланадиган қурилиш ташкилотлари томонидан бажарилиши шарт бўлган низомлар шаклида амалга оширилиши мумкин. Ҳисоб-китоблар шуни кўрсатадики, анъанавий марказлаштирилган иссиқлик таъминоти тизимига кўшимча қуёш сув иситтич тизимлари билан жихозланган янги биноларни барпо этиш учун умумий сарф-харажатлар учналик ошмайди [24].

4.3-кўшимча

АҚШ

Инвертиранган блокли тарифлар Калифорнияда 2001 йилдан буён кўпланиб келинади. Бу ерда энергияни тежашни рағбатлантириш мақсадида Калифорниянинг энергия билан таъминлайдиган компаниялар бўйича комиссияси беш погонали инвертиранган блокли тарифни жорий этди. Блоклар базавий деб аталмиш ушбу тарифлардан (истеъмолчилар учун зарур электр энергияси ҳажми асосида белгиланган), базавий тарифнинг ўсиб борадиган фоизларидан (101 дан 130, 131дан 200, 201 фоиздан 300 фоизгача ва 300 фоиздан юқори) иборат. Жанубий Калифорниядаги Edison компанияси томонидан етказиб бериладиган энергия бирлиги учун нарх 1 кВт соат учун 13,009 центдан (энг паст тариф блоки) 25,993 центтагача ўзгаради (энг юқори тариф блоки). (SCE, 2004 йил).

Вермонт штатида Барлингтон энергия таъминот департаменти майший истеъмолчилар учун икки блокли инвертиранган тарифдан фойдаланади: дастлабки 200 кВт соатнинг ҳар кВт соати учун истеъмолчилар 5,945 цент тўлайди, иккинчи блок тариф бўйича истеъмол қилинган 1 кВт соат электр энергияси учун ёзда 10,1427 цент, қишида 10,5309 цент тўлаши лозим (BED, 2003).

Қишлоқ жойлардаги учналиқ катта бўлмаган кооперативлар сармоялари

Энергетика инфратузилмасидан узилган туманларда қайта тикланадиган энергия бўйича учналиқ катта бўлмаган лойиҳалар, масалан йиғма қуёш фотоэлектр тизимлари, қуёш сув иситтич тизимлари ва бошқа технологиялар учун қишлоқ кооперативлари сармояларидан фойдаланиш сармалидир. Бундай лойиҳаларни муваффақиятли амалга ошириш мақсадида маҳаллий иштирокчиларни халқаро молия ташкилотлари, давлат молия каналлари ёки аралаш кооперация дастурлари орқали тақдим этилиши мумкин бўл-

ган микро-молияларни ёхуд имтиёзли қарзларнинг бошқа шакларидан фойдаланишини таъминлаш мақсадга мувофиқ. Бу қишлоқ жойларида яшайдиган ва учналиқ кўп ҳамда доимий бўлмаган даромадга эга одамлар қайта тикланадиган энергия технологияларига камдан-кам ҳолларда маблағ сарфлай олиши билан боғлик.

Ўтказилган тадқиқотлар шуни кўрсатдик, қайта тикланадиган энергия жамғармаси қишлоқ туманларини электр энергияси билан таъминлаш

борасида энг самарали восита ҳисобланади. Бундай жамғарма қишлоқ истеъмолчилариға ёрдам кўрсатиш ва микро-мoliaлаш мақсадида ишончли мoliaлаш манбаи мавжудлигини таъминлайди. Қайта тикланадиган энергия жамғармаси электр энергия ёки органик ёқилғи учун жорий нархларга қўшимча солиқ белгилаш, ҳукумат томонидан бундай жамғармани ташкил этиш учун маблағ ажратилиши орқали ташкил этилиши мумкин. Одатда қўшимча харажатлар электр энергияси қийматидаги солиширига харажатларнинг унчалик катта бўлмаган қисмини ташкил этади. Бу қишлоқда қайта тикланадиган энергетикани ривожлантиришни рағбатлантиришга йўналтирилган дастурларни кенг кўламда ва муваффақиятли амалга ошириш имконини беради. Чунки маҳаллий иштирокчиларнинг қайта тикланадиган энергиядан фойдаланишини тўлиқ ёки қисман мoliaлаш мумкин. Бу эса, ўз навбатида, донорлик ёрдами кўрсатиш тўхтатилгани-

дан кейин ҳам қайта тикланадиган энергия технологияларидан қишлоқ аҳолисининг фойдаланиш имконини яратади. Негаки, ушбу технологиялар маҳаллий корхоналар томонидан ўзлаштирилиб, шу ерда ишлаб чиқарилиши мумкин.

Қайта тикланадиган жамғармалар аҳоли даромади кам бўлган қишлоқ туманларида лойиҳаларни мoliaлашнинг муваффақиятли воситаси бўлиши мумкин. Қайта тикланадиган жамғармалар – бу даромаддан кооперативларга тақдим этиладиган ва кейинчалик қисман бадаллар шаклида қайтариладиган қарзларни мoliaлаш учун фойдаланиш мумкин бўлган жамғармадир. Кейинчалик ушбу бадаллар бошқа қишлоқ аҳолисига бадаллар шаклида қайтариладиган қарз сифатида берилиши мумкин. Капиталнинг бу тариқа айланиши эса микромoliaлаш учун фойдаланиши мумкин бўлган маблағлар ҳажмини аста-секин кўпайтиради [24].

4.4. Ривожланган мамлакатларда қўлланиладиган мoliaвий механизmlар

Микрокредитлаш схемалари

Микрокредитлаш тизими – бу аҳолининг пул маблағлари ва бошқа мoliaя хизматларини анъянавий мoliaя институтларидан ололмайдиган гурухларининг улардан фойдаланишини таъминлаш тизимиdir. Сир эмаски, тижорат банклари ўз ишини энди бошлаётган тадбиркорларга микро-кредитларни улардан қайтариш кафолатини таъминлашини талаб қилган ҳолда, хоҳламайроқ беради. Бундай банклар ўз фаолиятини кенгайтириш учун катта маблағга эҳтиёж сезаётган компаниялар билан ишлашни афзалроқ кўради. Банкларнинг қарз олувчилик олдига қўядиган асосий талаби – уларнинг берилган қарз муддатида маълум фоизи билан қайтарилишига кафолат беришидир. Қишлоқ аҳолиси учун кредит олишнинг қийинлиги кўпинча уларнинг яшаш жойларида банк муассасаларининг камлиги, кафолатни етарлича таъминлай олмаслиги, доимий ва расман тасдиқланган даромад манбаининг йўқлиги, кафил бўладиган одамни топа олмаслиги билан боғлиқ. Тижорат банклари қишлоқ тадбиркорларига кредит беришда кредит миқдорининг камлиги, қишлоқ аҳоли пунктларининг олислиги, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши соҳасида таваккалчилик даражасининг юқорилиги ҳамда суғурталаш тизимининг етарлича ривожланмагани билан боғлиқ операциялар харажатларининг кўпайиб кетиши туфайли истар-истамас қарз беради.

Анъянавий банк тизими тадбиркорлик билан шуғулланиши ниятидаги ёки кичик бизнес юри-

таётган кам таъминланган фуқароларга кредит беришга тайёр эмаслиги боис микромoliaлаш маблағ олишнинг энг қулай манбаи ҳисобланади.

Жаҳон амалиётида микромoliaлаш кенг кўламли хизматларни ўз ичига олади:

Микрокредитлаш – унчалик кўп бўлмаган маблағ банк ёки бошқа ташкилот томонидан мижозга кредит шаклида берилади. Микрокредит мижозга алоҳида ёки бир гуруҳ мижозга бериш йўли билан таклиф этилиши мумкин.

Микрожамғарма – депозитга пул қўйиши, бу бирон-бир кишига кичик миқдордаги пулни келажақда фойдаланиш учун сақлаш имконини берадиган банк хизмат тури. Жамғарма ҳисоб-рақамлари оиласаларга кўзда тутилмаган харажатларни қоплаш ва бирон ишга маблағ сарфлаш учун пул тўплаш имконини беради.

Микролизинг – кичик корхоналар ёки кичик тадбиркорларга тўлиқ нарҳда сотиб ололмайдиган ускуналар, қишлоқ хўжалик техникаси ёхуд транспорт воситасини арzon баҳода лизинг асосида бериш хизмати.

Микрокредитлаш тизими дастлаб, 70-йилларда Бангладешда ишлаб чиқилган, кейин бошқа кўплаб ривожланаётган мамлакатларда ҳам кенг тарқалди. Микрокредитлар кам таъминланган фуқароларга ҳеч қандай кафолатларсиз ёки ка-

филларсиз тақдим этилган. Ушбу тизим доира-сида аҳолининг қашшоқ қатламлари, яъни оддий банклардан қарз ололмайдиган кишиларга унчалик кўп бўлмаган маблағлар қарзга берилган. Бу

қарз олувчиларга қашшоқликдан чиқиши учун тадбиркорлик билан шуғуланишда муҳим омил бўлган.

Концессиядан фойдаланиши

Концессия ёндашуви кўпгина давлатларда қўлланилмоқда. У катта географик ҳудудлар доирасида эксклюзив ҳуқуқларни бериш орқали тижоратни ривожлантириш учун кўпайиши мумкин бўлган маблағга эга бозорни ташкил этади ва шу тариқа йирик ҳусусий компаниялар томонидан тақдим этиладиган молиялаш манбаларини жалб қилишни таъминлайди. Концессия ултуржи чегирмалар орқали маҳсулот таннархини ка-

майтириш борасида катта имкониятга эга.

Ушбу тизимнинг камчилиги унинг монополия ўрнатиши ҳисобланади. Концессия эгалари унинг ҳаракатини тўхтатиб қўйиши мумкин. Бу эса қайта тикланадиган энергия технологияларини жорий этишни секинлаштиришга олиб келиши мумкин.

Қайта тикланадиган энергия жамғармаларини ташкил этиши

Қайта тикланадиган энергия жамғармалари кейинчалик қайта тикланадиган энергетика лойиҳаларини амалга оширишни қўллаб-қувватлаш мақсадида бирлаштириш учун органик ёқилғининг барча турлари учун пул тўплаш орқали ташкил этилади. Бундай амалиёт Жанубий Африка Республикасида бензин сотишдан тушадиган йиғимларни оладиган Марказий энергетика жамғармаси ёрдамида амалга оширилган. Ушбу жамғарма ўз ишини муваффақиятли амалга оширишини исботлади ва нафақат қайта тикланадиган энергияга, балки энергиянинг барча турлари, энергия манбаларини қидириш ва энергия таъминотига маблағ сарфлашда фойдаланилмоқда. Марказий энергетика жамғармаси ҳукумат томонидан

бошқарилади.

Қайта тикланадиган энергия жамғармаси, шунингдек, ҳукуматнинг бир йўла тўланадиган маблағлардан иборат гранти ҳисобидан ҳам ташкил этилади. Ушбу маблағлар кейинчалик қайта тикланадиган энергетика бўйича лойиҳалар ўртасида жамғармаларнинг аризаси асосида тақсимланади. Ҳақиқатда эса бу тўғридан-тўғри маблағ билан таъминлашни ифода этади. Бироқ тармоқдан ташқари (мустақил) технологияларни молиялашнинг бошқа каналларидан фойдалangan ҳолда ўзлаштириш имкони бўлмагандан, ушбу технологияларни яратиш ҳамда жорий этишга ёрдамлашишда самара бериши мумкин.